

Н.А. Лемешева, ст. викл. (*ХДУХТ, Харків*)
І.П. Коршунова, доц. (*ХДУХТ, Харків*)

СКОРБОТА, ЗАСТИГЛА В МАРМУРІ

Як страшно оре історичний плуг.
Ліна Костенко

Історія трагедії українського народу промовляє до нас через болючі й пекучі рядки віршів, сумні слова пісень, моторошні фото, пам'ятники й пам'ятні знаки. Вони впливають на почуття, мораль, етику людини, значною мірою визначають духовний потенціал нації, уособлюють колективну пам'ять, набуваючи символічної цінності.

«Голодомор 1932–1933 років – це наша спільна пам'ять, спільний біль, бо немає в Україні жодного роду, жодної сім'ї, яку б не зачепила ця трагедія. Мільйони наших родичів, односельців, земляків, замучених голодом, – це не просто жертви несправедливості режиму. Це – винищені носії наших родинних традицій, духовних і моральних законів, традиційних цінностей. У 1932–1933 роках ми з вами осиротіли на 7–10 млн людей. Третина з них – діти. Ми будемо чутися вічними сиротами в цьому світі, розгубленими й незахищеними на історичних роздоріжжях, доки не станемо однією зрідненою міцною родиною. Адже всі ми – їхні нащадки, і в нас тече і пульсує одно – їхня кров», – зауважив В. Ющенко в книзі «Вірю в Україну» [4].

Мета нашого дослідження – подати опис пам'ятників і пам'ятних знаків жертвам Голодомору, установлених у місті Харкові в місцях масових поховань, а також простежити становлення традицій державних комеморативних практик використання засобів монументального мистецтва.

Про Голодомор в Україні заговорили після прес-конференції в Берліні Гарета Джонса в 1933 р. та публікацій англійського журналіста Малкольма Магериджа, який проголошував: «Я ніколи не посмію цього забути... Хліборобів, які в снігу на колінах жебрають шматок хліба». Конгрес США визнав Голодомор 1932–1933 рр. актом геноциду проти українського народу в 1988 р., а Верховна Рада України – лише в 2006 р.

На прохання Українського інституту національної пам'яті у всіх регіонах України була зібрана база даних про пам'ятники, присвячені Голодомору. Першим в Україні, як визнає О.М. Веселова, Хрест пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. було встановлено саме в Харкові на території Молодіжного парку 04.11.1989 р. біля церкви

Усічення голови Іоана Хрестителя [2]. Ініціювали встановлення 3-метрового Хреста представники національно-патріотичних сил міста. Місце було обрано не випадково. Молодіжний парк облаштували за радянських часів на місці знищеного колишнього міського кладовища, де зокрема був похований і М. Хвильовий [5]. Кількість жертв Голодомору 1932–1933 рр. похованих тут не встановлена. Пам'ятний знак має присвячення «Жертвам голоду. 1989». Загалом до 60-их роковин Голодомору в Харківській обл. було встановлено понад 100 пам'ятних знаків і хрестів [2]. Хрест виступає як традиційний український етносимвол, що уособлює мучеництво й жертвність.

Харків у 1933 р. був закритим містом і потрапити в столицю було край важко. Померлих селян і мешканців міста ховали потайки на околиці. Їхня кількість, за оцінками фахівців, становить до 250000 людей, але кількість жертв Голодомору в місцях поховань не встановлена.

Через тринадцять років у 2002 р. на місці масових поховань на території 5 міського цвинтаря було встановлено пам'ятний камінь із чорного мармуру, що зображує зламану плиту, з написом «Жертвам голодомору 1932-1933 рр.».

Ще одним місцем масових поховань під час Голодомору було відкрите на початку 30-х років єврейське кладовище. У північно-східному куті кладовища дерев'яним парканом було відгороджено окрему ділянку для поховань безпритульних дітей Салтівського дитячого містечка [9]. У середині 60-х років кладовище закрили, а на його місці відкрили зелену зону – Комсомольський парк. У 1990 р. управління КДБ Харківської обл. установило гранітний камінь з написом російською: «На цій території масового поховання буде споруджено меморіал жертвам сталінських репресій. Квітень 1990 р.».

З 2003 р. на місці кладовища велися пошукові роботи, і в 2005 р. місце масового поховання дітей було виділено і встановлено там пам'ятний Хрест. По сьогодні це місце не облаштовано належним чином, хрести паплюжать і ламають [12; 15].

Нарешті ще одним місцем масових поховань харків'ян був Кирило-Мефодіївський цвинтар, який закрили в 1934 р. Радянська влада, не визнаючи факту голодомору, намагалася стерти з пам'яті людської цей період історії. На цьому місці було відкрито парк культури та відпочинку ім. Артема (зараз Машинобудівників). Місцем примар називають його харків'яни. Перепоховати померлих не давали. Там було поховано й мого прадіда. Масове поховання було відкрито випадково під час будівництва розважального центру. У листопаді

2005 р. 30 останків жертв Голодомору було перепоховано в зеленій зоні Комсомольського парку [11].

З 2004 р. в українській політиці пам'яті почався новий етап. Закон України «Про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні» визнав події 30-х років в Україні геноцидом українського народу і зобов'язав органи державної влади брати участь у формуванні та реалізації державної політики з відновлення та збереження національної пам'яті українського народу; уживати заходів щодо увічнення пам'яті жертв і потерпілих від Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, зокрема спорудження в населених пунктах меморіалів пам'яті та встановлення пам'ятних знаків жертвам Голодомору.

У Харкові тривалий час не вщухали дискусії стосовно місця закладення меморіалу. Для політичних сил міста історична пам'ять стала об'єктом запеклого протистояння. Обласна держадміністрація на чолі з А. Аваковим наполягала на будівництві меморіалу в Молодіжному парку міста, тоді як міська влада на чолі з М. Добкіним відмовила у виділенні земельної ділянки в Молодіжному парку міста й запропонувала «встановити монумент на честь загиблих на території Харківської обл., що найбільш потерпала від цієї трагедії» [6; 17].

У квітні 2008 р. Головний архітектор Харківщини Ю. Щкодовський повідомив, що харків'яни замовили російському скульптору З. Церетелі пам'ятник жертвам Голодомору [14]. Така ініціатива викликала критику з боку громадськості, і роботу над проектом очолив О. Рідний, викладач Харківської державної академії дизайну та мистецтв. На думку Т. Журженко, «харківський Меморіал жертвам Голодомору втілює радянську традицію монументального мистецтва, обтяженого популістським і національним символізмом» [8]. Харківський обласний меморіал урочисто відкрив Президент України В. Ющенко 19 листопада 2008 р. [16]. Розташований він уздовж автомобільної дороги Харків – Москва неподалік с. Черкаська Лозова Дергачівського р-ну Харківської обл. Чотири бронзові скульптури уособлюють українську сім'ю: батька, матір і двох дітей, що туляться до батьків. Виснажений чоловік стоїть обличчям до Москви й погрожує кулаком, а мати в надії простягає руки до Бога.

Натомість уже через два роки, коли політична ситуація в країні змінилася, конфлікт між політичною елітою міста продовжився і був забарвлений грошовими проблемами, тим самим підтверджуючи думку Д. Вінтера про те, що меморіали завжди були «переплетінням місцевої лояльності, дрібних інтриг, фаворитизму, апатії та байдужості і контрактів, оплати й вигоди. Іншими словами, це – бізнес, що відображає характер громади, яка взялася за це» [8]. Побудований поспіхом, нашвидкоруч пам'ятник почав руйнуватися. Діючий голова

облдержадміністрації М. Добкін запропонував попередньому очільнику області А. Авакову передати пам'ятник на баланс фонду «Ренесанс», засновником якого він є [1; 7; 13]. Меморіал став заручником політичного протистояння й виявив політичну незрілість харківської громади, популізм влади, брак прозорості в прийнятті рішень, відсутність послідовності в українській політиці.

Таким чином, Харків має власний досвід меморіалізації пам'яті жертв Голодомору. І сьогодні, напередодні року виборів в Україні, «політика пам'яті» залишається важливим засобом влади у здійсненні контролю над увявленнями про минуле й може використовуватися для реалізації політичних інтересів.

Таблиця – Пам'ятники й пам'ятні знаки жертвам Голодомору, установлені в м. Харкові

Місце розташування	Рік установлення/вид пам'ятки	Автор/ініціатор
Парк Пам'яті (Комсомольський парк на місці колишнього єврейського кладовища)	2005 р. хрест на могилі жертв Голодомору	
Молодіжний парк	1989 р. Дерев'яний 3-метровий хрест на цегляній основі.	Представники національно-демократичних сил
Міське кладовище № 5	2002 р. Пам'ятний камінь із чорного мармуру, що зображає зламану плиту. Напис «Жертвам Голодомору 1932–1933 рр.». Стилізований у вигляді могили.	
Меморіал жертвам Голодомору	2008 р.	О. Рідний, ХОДА, Харківська міська рада

Список використаних джерел

1. «Безгоспний меморіал жертвам Голодомору – BBC News Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.bbc.com/.../100428_silaeva_kharkiv_famine_it
2. Веселова О.М. Увічнення пам'яті жертв голоду-геноциду 1932-1933 рр. в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.memori.gov.ua/.../uvichnennya-pamyati-zhertv-qolod...

3. Візуальна культура пам'ятників жертвам Голодомору в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://holodomor-monuments.org/ewExternalFiles/popular%20article%20holo%20topography.pdf>
4. Виктор Ющенко: Верю в Украину [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0003726>
5. Гриценко О. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : resource.history.org.ua/.../histori.exe?&
6. Добкін: пам'ятника жертвам Голодомору в центрі Харкова не буде [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.unian.ua>
7. Добкін пропонує Авакову платити півмільйона за ... - Сьогодні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.segodnya.ua>
8. Журженко Т. Вшановуючи голод як генцид: суперечливі значення меморіалів жертвам Голодомору [Електронний ресурс]. – Режим доступу : uamoderna.com/md/zhurzhenko-holodomor-memorials
9. Лапчинська Н. Парк пам'яті чи поле забуття? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://glavnoe.ua/articles/a8303>
10. Пам'ятники жертвам Голодомору в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.holodomor-monuments.org
11. Прогулянки по кістках: Моторошні історії ... - Діло.Харків – Діло [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://kh.delo.ua>
12. У Харкові пошкодили пам'ятний знак жертвам Голодомору [Електронний ресурс]. https://zik.ua/.../u_harkovs_nevidomi_poshkodyly_650530
13. У Харкові сперечаються щодо утримання пам'ятника жертвам Голодомору [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/content/news/2017741.html>
14. Харків замовив пам'ятник жертвам Голодомору Зурабу Церетелі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.unian.ua
15. Хрести на могилах жертв Голодомору відновлено [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://varta.kharkov.ua>
16. Ющенко відкрив на Харківщині пам'ятник жертвам Голодомору [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.5.ua/.../yushenko-vidkryv-na-kharkivchynu...>
17. «Я упевнений, що Меморіал жертвам голодомору буде споруджено в Молодіжному парку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : qolodomor.kharkov.ua/news.php?news.id=598&raqrer.

В.М. Мацюцький, ст. викл. *(ХНЕУ імені С. Кузнеця, Харків)*

ЕВОЛЮЦІЯ СІЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД (1917–1921 рр.)

Один із етапів багатовікової історії української сільської громади припав на 1917–1921 рр. Специфічні умови революційного періоду наклали відбиток на сільську громаду. Сільська громада цього